

**BOGUMIŁ GASEK** ORCID <http://orcid.org/0000-0002-9213-0181>

Uniwersytet Wrocławski

PROBLEM EKWIWALENCJI W PRZEKŁADZIE ROSYJSKIEJ SPECJALISTYCZNEJ LITERATURY SZACHOWEJ NA JĘZYK POLSKI

THE PROBLEM OF EQUIVALENCE IN THE TRANSLATION OF RUSSIAN CHESS LITERATURE INTO POLISH

This article deals with the problem of finding Polish equivalents in the translation of Russian-language special chess literature. The focus of the article is on the general characteristics of chess literature in the form of the use, along with chess terminology, of informal and slang definitions, general sports and military phraseology and elements of an artificial semiotic system in the form of chess notation, symbols and diagrams. The variability and synonymy in the field of chess vocabulary, the problem of equivalence at the level of phrasemes and the question of the translator's subject knowledge are also analyzed. The text corpora containing 37 issues of the „64 — Shakhmatnoe obozrenie” and 14 chess books, as well as examples drawn from translations of chess literature and Polish media, is used as the source material.

Keywords: chess terminology, equivalence, phraseology, chess slang, bilingual text corpora, translation.

Mało zbadanym, ale ciekawym obszarem przekładu rosyjsko-polskiego jest specjalistyczna literatura szachowa. Pod tym pojęciem rozumiem różnego rodzaju opracowania adresowane do osób grających w szachy na poziomie zawodniczym (w odróżnieniu od podręczników do nauki gry i innych prac przybliżających „królewską grę” laikom), a więc książki poświęcone teorii debiutów, w tym konkretnym otwarciom szachowym, poszczególnym wariantom, opracowania teoretyczne z zakresu teorii gry środkowej oraz końcowej, strategii, taktyki szachowej itp., a także specjalistyczne czasopisma szachowe, zawierające materiały szachowe, analizy, komentarze odnoszące się do wszystkich podanych wyżej aspektów gry i ponadto — relacje z turniejów oraz życia szeroko rozumianego świata szachowego. W swoich dalszych rozważaniach będę odwoływać się głównie do przykładów ze zgrupowanego przeze mnie zbioru 37 numerów wersji elektronicznej ro-

syjskiego miesięcznika szachowego «64 – Шахматное обозрение» z lat 2019–2022 oraz 14 wybranych rosyjskich książek szachowych¹, który tworzy szczególnego rodzaju korpus specjalistyczny rosyjskiej leksyki szachowej (dalej w tekście KRos)² i 12 numerów oficjalnego czasopisma Polskiego Związku Szachowego „Mat” z lat 2018–2019 (dalej w tekście KPol³). Jako uzupełnienie wykorzystuję dane słownikowe oraz przykłady z tłumaczeń literatury szachowej. Poza ramy niniejszego opracowania wychodzi niezwykle ciekawy i bogaty materiał ustnej komunikacji szachistów – na kanałach serwisu internetowego YouTube dostępne są setki materiałów szkoleniowych, wywiadów z szachistami, analiz partii szachowych, relacji na żywo z turniejów szachowych oraz tzw. streamów, czyli partii rozgrywanych online i jednocześnie komentowanych przez samego gracza (streamera).

Tytułem wstępu należy zaznaczyć, że tekst specjalistycznego opracowania szachowego charakteryzuje się obecnością terminologii spe-

¹ Są to: Ю.Л. Авербах, А.С. Суэтин, *Учебник шахматной игры*, Издательство Человек, Москва 2013; М. Безгодов, *Шахматная тактика: как перестать «зевать» и ошибаться*, Феникс, Ростов на-Дону 2019; Н.П. Вайзман, *Шахматы: от самообладания к победе. Шахматы глазами врача*, Russian Chess House / Русский Шахматный Дом, Москва 2019; Н. Грива, *Разноцвет*, «Надия», Полтава 2012; Н.М. Калининченко, *Курс шахматных дебютов*, Питер, СПб 2013; Н.М. Калининченко, *Уроки шахматных дебютов для юных чемпионов + упражнения*, Авером, Москва 2015; Г.Я. Левенфиш, *Книга начинающего шахматиста*, Альпина Диджитал, Москва 2017; Л. Листенгартен, М. Ходарковский, *4-х ладейные окончания*, Спорт Москва 2016; И. Немцев, *Дебют Эльшада или универсальный репертуар для быстрых шахмат и блица*, Russian Chess House / Русский Шахматный Дом, Москва 2017; М. Е. Ошеров, *Психология шахматной борьбы*, Russian Chess House/ Русский Шахматный Дом, Москва 2017; Е.Е. Чужакин, *Система Чужакина + 150 пунктов рейтинга*, Издательский Дом Астра, Тула 2012; Н. Г. Яковлев, *Найди лучший план! Задачник*, т. 2, Бионт, СПб 2006.

² Miesięczniki szachowy zawiera materiały szkoleniowe, analizy, komentarze i relacje z turniejów szachowych tworzone przez arcymistrzów, zawodników, trenerów. Z kolei książki szachowe zostały zróżnicowane pod względem tematyki – są to opracowania z zakresu teorii debiutów, gry środkowej, końcówek szachowych, taktyki, strategii oraz szachowej psychologii. Wszystkie książki zostały napisane przez autorów rosyjskojęzycznych i wydane w Rosji. Nie ma wśród nich przekładów (w celu uniknięcia powielania ewentualnych przejawów interferencji i tzw. śladów tłumacza), ponadto są to prace różnych autorów, co powinno zminimalizować oddziaływanie konkretnego idiolektu. Wydaje się zatem, że jest to korpus zrównoważony. Objętość to około 17 milionów słów.

³ Jest to ze względu na mniejszą dostępność materiałów w języku polskim w wersji elektronicznej mniejszy korpus, natomiast jego zastosowanie w danym przypadku ma charakter pomocniczy.

cjalistycznej (m.in., nazwy faz gry (**дебют** — debiut, **миттельшпиль** — gra środkowa, **эндшпиль** — końcówka), otwarć szachowych (np. **каталонское начало** — partia katalońska), bierek (**пешка** — pionek, **король** — król itd.), posunięć (np. **взятие на проходе** — bicie w przelocie). Podobnie jak w przypadku innych tekstów napisanych w języku specjalistycznym zawiera on elementy „sztucznego kodu semiotycznego”⁴ w postaci notacji szachowej (w starszych publikacjach szachowych literowe oznaczenia figur, w większości nowszych — oznaczenia graficzne oraz literowo-cyfrowe oznaczenia pól), powszechnie przyjęte symbole zastępujące/bądź uzupełniające komentarz, np. + szach, ! — silne posunięcie itd. oraz diagramy. W testach tego typu obecne są nie tylko terminy i frazemy języka specjalistycznego, ale również ich potoczne, profesjonalne i żargonowe synonimy, np. **антимеранский вариант** i **антимеран**; **эндшпиль с разноцветными слонами** i **разноцвет**. Ponadto charakterystyczne jest użycie leksyki nacechowanej i uciekanie się do frazematyki innych dyscyplin sportowych (często sportów walki, jak w charakterystycznym przykładzie: «Но во второй блицпартии проводший весь раунд в обороне, порой **прижимавшийся к кантам боец сумел нанести нокаутирующий удар!**»⁵), stosowanie metafor, zwłaszcza odnoszących się do wojny/bitwy⁶ (por. «Теперь в случае Kb2 слону есть куда отступить, так что ладья освобождена **от обязанности караулить** это поле. **Артиллерия выдвигается** на будущий **театр военных действий!**»⁷). Na rozwój leksyki szachowej wpływają zmiany tech-

⁴ Porównajmy ze znanym stwierdzeniem Wandy Zmarzer: „język specjalistyczny zawsze jest wspomagany za pośrednictwem co najmniej jednego sztucznego kodu semiotycznego”. W. Zmarzer, *Estetyka języków specjalistycznych*, w: A. Wołodźko-Butkiewicz, W. Zmarzer (red.), *Glottodydaktyka i jej konteksty interkulturowe*, Wydawnictwo Studia Rossica, Warszawa 2006, s. 77.

⁵ E. Глейзеров, *Непобедимый и легендарные*, „64 — Шахматное обозрение” 2020, nr 8 (1234), s. 17.

⁶ Aleksiej Jelistratow charakteryzuje język sportowców w następujący sposób: «Для спортсменов, чья деятельность связана с борьбой, конкуренцией, соперничеством, использование военной лексики закономерно. Они проводят атаки и контратаки, защищаются, маневрируют, осаждают соперника, совершают рейды в тыл, торжествуют победу и т.д.» А.А. Елистратов, *Военная лексика в языке спорта*, „Русская речь” 2005, nr 3, s. 64 <https://russkayaarech.ru/ru/archive/2005-2/64-69> (18.03.2022), dodając przy tym, że: „Читая описания шахматных партий, трудно отделаться от впечатления, что речь идет не просто о шахматной борьбе, а о настоящей битве” (tamże, s. 65).

⁷ E. Глейзеров, *Два матча по разной цене*, „64 — Шахматное обозрение” 2020, nr 6 (1232), s. 33.

nologiczne — komputeryzacja szachów (od czasu słynnego meczu Kasparow — „Deep Blue”, w którym komputer po raz pierwszy wygrał z aktualnym mistrzem świata mecz w szachach klasycznych minęło już 25 lat, i najlepsi szachiści zdążyli pogodzić się z tym, że maszyna jest od nich silniejsza⁸, co znalazło odzwierciedlenie w języku szachów — pojawiły się takie określenia jak **человеческий ход**, **нечеловеческий ход** (odpowiednio — o posunięciu charakterystycznym dla człowieka, a nie maszyny i o posunięciu, którego raczej nie wykona człowiek w odróżnieniu od komputera). O „żywym” szachiście zwykło się mówić **белковый шахматист**, co warto zilustrować ciekawym przykładem: «А тем временем «белковые» чемпионы все менее интересны широкому кругу любителей, способных щелкать сложнейшие шахматные загадки простым нажатием кнопки на ноутбуке»⁹.

Bezpośredni wpływ komputerowych szachów na ów wyspecjalizowany język to pojawienie się takich jednostek jak np. **первая линия [компьютера/движка]**, a więc kontynuacja wskazywana przez komputer jako najsilniejsza. Na język szachów wpływ może mieć również komunikacja na gromadzących setki tysięcy graczy z całego świata internetowych platformach szachowych (np. www.lichess.org¹⁰, www.chess.com i in.).

⁸ Przebiegowi meczu, przyczynom swojej porażki oraz teraźniejszości i przyszłości relacji „człowiek — maszyna” Kasparow poświęcił oddzielną książkę: Г. Каспаров, *Человек и компьютер. Взгляд в будущее*, przeł. И. Евстигнеева, Альпина Паблишер, Москва 2017.

⁹ И. Мойжесс, *О работе и рыбке*, „64 — Шахматное обозрение” 2019, nr 4 (1218), s. 63.

¹⁰ Zauważmy, że menu takich platform jest tłumaczone na poszczególne języki z angielskiego. W „narodowych” wersjach językowych można odnaleźć przykłady odejścia od standardowych terminów przyjętych w danym języku, np. na www.lichess.org zakładka w języku angielskim „quick paring” ma polski odpowiednik **parowanie**, chociaż w polskim Kodeksie szachowym używano wymiennie terminu **kojarzenie par**, np. „System **kojarzenia par** oraz tempo gry muszą być też określone z odpowiednim wyprzedzeniem przed rozpoczęciem zawodów A. Filipowicz (red.), *Kodeks szachowy*, Polski Związek Szachowy, Warszawa 2007, s. 5, http://pliki.pzszach.pl/komisje/kolegium_sedziow/pzszach.org.pl/kodeks_szachowy_2007.pdf i **kojarzenie** — „**Kojarzenia** pierwszej rundy powinny być ogłoszone natychmiast po losowaniu (tamże, s. 6)”. Popularność platformy może sprzyjać utrwaleniu się nowego ekwiwalentu. Właśnie **parowanie** a nie **kojarzenie** pojawia się w polskiej wersji językowej w jednej ze scen popularnego serialu „Netflix” — *Queen’s Gambit*. Natomiast w rosyjskiej wersji wspomnianej platformy mamy jeszcze inny odpowiednik — **быстрый старт**, chociaż w rosyjskich regulaminach turniejów szachowych stosuje się zazwyczaj

Analiza porównawcza rosyjskiej i polskiej leksyki szachowej wskazuje na dużą zbieżność. Widoczne są analogie na poziomie nazewnictwa debiutów — w większości przypadków konstrukcji przymiotnikowo-rzeczownikowej na przykład **голландская защита** — obrona holenderska, lub konstrukcji rzeczownik + forma dzierżawska nazwiska, np. **защита Нимцовича** — obrona Nimtzwowitscha, obecności tożsamyh zapożyczeń w sferze terminologii, np. **фианкетто** — fianchetto, **цугцванг** — zugzwang, **блиц** — blitz, zbliżonej frazematyki, np. **техника реализации преимущества** — technika realizacji przewagi. Niekiedy można wskazać analogie również w obrębie żargonu. Porównajmy *ofic.* **белопольный слон** — **goniec białopolowy** i **белопольник** — **białopolak**. Jednak i tutaj można dostrzec potencjalne trudności przekładowe, które sprowadzą do kilku przypadków.

WARIANTY I SYNONIMY TERMINÓW A DOBÓR EKWIWALENTÓW

Teksty specjalistyczne winna cechować spójność i jednoznaczność, jednak zasada „jedno pojęcie — jeden termin” nie jest przestrzegana w praktyce, co uzasadniają również teoretycy¹¹. W literaturze przedmiotu wskazuje się na to, że wariantywność terminologiczna jest zjawiskiem naturalnym, co potwierdzają np. słowa Władimira Lejczika: «По существу, термин — это во многих случаях — совокупность вариантов»¹².

Dla naszych dalszych rozważań istotne jest rozróżnianie dubletów terminologicznych, a więc wariantów tego samego terminu, które

составление пар (zob. np. *Регламент Соревнования по шахматам в программе Московских Студенческих Спортивных Игр*. https://moscowchess.org/stat/files/reglament_shahmaty_o.pdf).

¹¹ Warto przytoczyć dłuższą wypowiedź Mariusza Górnica: „Przedstawiciele szkoły wiedeńskiej propagowali zasadę jedno pojęcie — jeden termin, w związku z czym dążyli do usunięcia tzw. dubletów terminologicznych. Do tej pory taki postulat pojawia się w publikacjach zorientowanych normatywnie, podczas gdy przedstawiciele podejścia lingwistycznego, badający nie terminologię, lecz terminy, podkreślają znaczenie synonimii terminologicznej jako sposobu akcentowania (profilowania) różnych aspektów oznaczanego pojęcia”. M. Górnica, *Wewnątrzjęzykowe uwarunkowania zapożyczeń technolektalnych w język polskim*, Wydawnictwo Naukowe Instytutu Komunikacji Specjalistycznej i Interkulturowej. Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2019, s. 82–3.

¹² В. М. Лейчик, *Терминоведение: предмет, методы, структура*, Либроком, Москва 2009, с. 74.

oznaczają to samo pojęcie i mogą być stosowane zamiennie oraz synonimów, które, co prawda oznaczają te same pojęcia, ale różnią się pod względem charakterystyki pragmatycznej. Do tej pierwszej kategorii zaliczyłbym jednostki oznaczające to samo pojęcie, które co prawda zazwyczaj można zróżnicować pod względem struktury (np. jednosłowne *vs.* ponadwyrazowe), etymologii czy niuansów użycia, ale cechy różnicujące są na tyle nieznaczące, że w użyciu praktycznym nawet w tekście specjalistycznym mogą być one w wielu kontekstach stosowane zamiennie, np. **окончание** i **эндшпиль**. Należy zauważyć, że w przypadku wariantów mamy często do czynienia z wzajemną zamienialnością również wielowyrazowców — por.: **пешечный эндшпиль**; **ладейный эндшпиль** i **пешечное окончание**; **ладейное окончание**. Możliwość zamiennego użycia ma dodatkową zaletę — nawet w tekście specjalistycznym można uniknąć nużącej jednostajności. W przypadku gry w szachy za tekst, w którym należy zachować pełną ścisłość i jednoznaczność terminologiczną, uznałbym przepisy gry¹³ za dokument zawierający wiążące dla dyscypliny regulacje. W opracowaniach specjalistycznych, będących przedmiotem naszych rozważań, nie jest to już tak oczywiste. Podręcznik strategii czy opublikowany komentarz do partii szachowej powinny zainteresować odbiorcę. Walory stylistyczne tekstu nie są tu bez znaczenia¹⁴, nie dziwi więc zamiennie użycie wariantów terminów. Porównajmy: «Грань между дебютом и **миттельшпилем** стерлась, и знание дебютной теории теперь немислимо без анализа проблем **середины игры**»¹⁵, gdzie w obrębie jednego

¹³ *Правила шахмат ФИДЕ*, <http://chess.sainfo.ru/lawsr.html?ysclid=l17scjtui4> (18.03.2022).

¹⁴ Do następujących wniosków dochodzi rosyjska badaczka terminologii szachowej Lina Awakowa: „Стиль специальных шахматных текстов несколько отличается от научного и сближается с публицистическим. Это связано с тем, что подобные тексты предназначены для широкого круга шахматистов и содержат множество эмоционально-экспрессивных языковых средств, с одной стороны, призванных реализовать функцию воздействия на читателя, с другой — определяемых характером самой игры, ее зрелищностью, противоборством сторон. Л.А. Авакова, *Особенности функционирования шахматных терминов в специализированном контексте*, „Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 2: Филология и искусствоведение” 2007, №2, <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-funktsionirovaniya-shahmatnyh-terminov-v-spetsializirovannom-kontekste> (19.03.2022).

¹⁵ Л.М. Слущкий, М.И. Шерешевский, *Контуры эндшпиля*, Физкультура и спорт, Москва 1989, с. 4.

zdania mamy dwa różne określenia gry środkowej **миттельшпиль** i **середина игры**.

Porównanie tytułów prac rosyjskich traktujących o grze środkowej¹⁶ wskazuje, że wiele z nich wykorzystuje termin **миттельшпиль** — 17¹⁷ i jedynie trzy wielowyrazowiec **середина игры**¹⁸ (w obydwóch przypadkach pomijam wznowienia poszczególnych książek), relacja w KRos wynosi odpowiednio 105 do 38. Inne proporcje niż w przypadku tytułów książek łatwo wyjaśnić — aż 35 przypadków użycia terminu **середина игры** pochodzi z włączonego do KRos dzieła *Учебник шахматной игры*¹⁹, które jest wspólnym wydaniem książek Jurija Awerbacha *Школа середины игры* i *Школа эндшпиля* oraz Aleksieja Suetina *Школа дебюта*. Wymienieni arcymistrzowie posługują się głównie tytułowym określeniem książki Awerbacha. Uwzględniając zatem znaczną przewagę użycia terminu **миттельшпиль** w KRos, można założyć, że oba terminy mogą być stosowane wymiennie, ale wielowyrazowiec jest mniej poręczny w użyciu i jego okazjonalne stosowanie we współczesnych tekstach jest głównie podyktowane dążnością do zróżnicowania tekstu pod względem stylistycznym.

Inaczej niż warianty należy traktować synonimy terminów, a więc zamiennie stosowane określenia, różniące się jednak charak-

¹⁶ Korzystam tu z bardzo obszernego (2344 pozycje), sporządzonego przez nieznanego autora wykazu literatury szachowej w języku rosyjskim: *Русская шахматная библиотека — Полный Список (2344 наименований)* <https://www.scribd.com/document/529986076/%D0%A0%D1%83%D1%81%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F-%D0%A8%D0%B0%D1%85%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%BD%D0%B0%D1%8F-%D0%91%D0%B8%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%BE%D1%82%D0%B5%D0%BA%D0%B0-%D0%9F%D0%BE%D0%B%D0%BD%D1%8B%D0%B9-%D0%A1%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%BE%D0%BA-2344-%D0%9D%D0%B0%D0%B8%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B9> (20.04.2022).

¹⁷ Dla porządku wymienię kilka: И.З. Бондаревский, *Комбинации в миттельшпилье*, Физкультура и спорт, Москва 1960; А.А. Галкин, *Недооценка контригры соперника. Миттельшпиль*, Дорофеева Анна Геннадьевна, Москва 2020; А.С. Суэтин, *Дебют и миттельшпиль*, Беларусь, Минск 1980; Н. Г. Яковлев, *Шахматы. План в миттельшпилье*, Russian Chess House/Русский шахматный дом, Москва 2014; Ю. Р. Якович, *Сицилианский миттельшпиль: атаки на разных флангах*, Парето-Принт, Москва 2013.

¹⁸ Ю.Л. Авербах, *Школа середины игры*, Терра — Спорт, Москва 2001; Е.А. Зноско-Боровский, *Теория середины игры в шахматах*, Academia, Ленинград 1925; А.С. Суэтин, *Середина игры в шахматной партии*, Госиздат БССР, Минск 1961.

¹⁹ Ю.Л. Авербах, А.С. Суэтин, *Учебник шахматной игры*, Человек, Москва 2013.

terystyką pragmatyczną, np. **староиндийская защита** — *pot. староиндийка* — *żarg. старушка*. Tego typu ciągi bliskoznaczników mogą zawierać jednostki należące do różnych rejestrów stylistyczny i jednostki o strukturze jedno- i ponadślownej. Porównajmy: oficjalne **испортить пешечную структуру** i *żarg. испортить причёску*. W procesie ustalania polskich ekwiwalentów musi zostać uwzględniany problem wariantowości i synonimii, gdyż brak precyzji na poziomie niuansów stylistycznych i odcieni znaczeniowych wpłynie na adekwatność przekładu całego tekstu. Nie zawsze można wskazać odpowiedniki drugojęzyczne o zbliżonej charakterystyce pragmatycznej. W pierwszym przypadku na przeszkodzie stoi inna tradycja nazewnicza *ros. староиндийская защита* to po polsku **obrona królewsko-indyjska**; *староиндийка* — może być częściowo oddane przez bardziej potoczne — **królewsko-indyjska**, ale brak *żarg.* odpowiednika dla *старушка*.

Brak precyzji w doborze ekwiwalentów jest widoczny w bardzo tradycyjnym źródle informacji, jakim dla tłumacza mogą być tak zwane wielkie słowniki dwujęzyczne, które z racji swojego niespecialistycznego charakteru odnotowują tylko pojedyncze terminy (przede wszystkim nazwy figur szachowych), podając jako równoważne oficjalne i potoczne nazwy figur szachowych. W trzech „wielkich” słownikach rosyjsko-polskich jako odpowiedniki *ros. слон* proponuje się *pol. goniec, laufer*²⁰ bez wskazania, że tylko pierwsza jednostka to oficjalna nazwa figury, natomiast druga to określenie zwyczajowe, spotykane przede wszystkim w mowie amatorów. Właściwa relacja przekładowa to **слон** — **гонiec** i ewentualnie *przest., nieofic. офицер* — **laufer**. Również inne figury mają oprócz oficjalnej nazwy potoczny synonim: **ферзь** i **королева**; **дама** — *pol. hetman* oraz **крółówка**²¹ i **дama**, a także **ладья** i **тура** — **wieża**, natomiast

²⁰ Zapis interesującej nas części haseł wygląda następująco w poszczególnych słownikach: A. Mirowicz, I. Dulewiczowa, I. Grek-Pabisowa, I. Maryniakowa, *Wielki słownik rosyjsko-polski*, t. 1–2, wyd. VI, Wiedza Powszechna, Warszawa, 1999: **слон** *szach.* goniec, laufer; J. Wawrzyńczyk (red.), *Wielki słownik rosyjsko-polski z kluczem polsko-rosyjskim*, PWN, Warszawa 2004: **слон** (в шахматах) goniec/laufer; S. Chwatow, M. Timoszuk, E. Szędzielorz, B. Walczak-Seroczyńska, *Wielki słownik polsko-rosyjski, rosyjsko-polski*, Rea, Warszawa, 2008: **слон** (шахматная фигура) goniec, laufer.

²¹ W *Encyklopedii Szachy od A do Z* znajdziemy następujący komentarz na temat nazwy najsilniejszej figury szachowej: „**królowa** — albo hetman nazwa używana jeszcze dziś (w nieoficjalnej terminologii szachowej), a dawniej na równi z nazwą *dama*” (W. Litmanowicz, J. Giżycki, *Szachy od A do Z*, t. 1, a-m, Sport i Turystyka, Warszawa, 1987, s. 480). Jak widać, już w publikacji wydanej w 1986 roku

brak jest polskiego potocznego synonimu. Szczególnie dużą liczbę nominacji w języku rosyjskim można odnotować dla figury o oficjalnej nazwie **конь**. Arcymistrz, dziennikarz i autor literatury szachowej Genna Sosonko przytacza liczne synonimy używane przez petersburskiego mistrza Czapukajtisa: «элита фауны доски; горбунок; лошадь; скакун; мерин; кляча»²². Niektóre z podanych jednostek mają charakter autorski, natomiast potwierdzenie tekstowe w KRos uzyskałem dla: **лошадь** i **скакун**. W polskiej terminologii oficjalnej **конь** to wyłącznie **skoczek**, natomiast nieoficjalne, to również **koń**, **konik**, *žart.* **kobyła**, **rumak**. Użycie wspomnianych synonimów jest rozpowszechnione wśród miłośników „królewskiej gry”, ale także w nieoficjalnej komunikacji zawodowych szachistów.

Jedyny znany mi rosyjsko-polski i polsko-rosyjski słownik leksyki szachowej — *Szachy: słownik rosyjsko-polski z kluczem polsko-rosyjskim*²³, mimo że jest opracowaniem specjalistycznym, również zawiera przykłady ciągów synonimów, np. **слоновый эндшпиль** — **końcówka gońcowa**; **końcówka laufrowa** bez jakichkolwiek dodatkowych informacji różnicujących/niuansujących ich użycie (kwalifikator, egzemplifikacja tekstowa).

Wariantywność nie zawsze musi prowadzić do poliekwiwalencji w przekładzie. Niekiedy dwa warianty terminu mogą mieć jeden odpowiednik polski, np. wzmiankowane już **окончание** i **эндшпиль** to najczęściej **końcówka**. Możliwa jest również **gra końcowa**, ale w takim samym stopniu dla pierwszego, jak i drugie-

zwracano uwagę na historyczny charakter nominacji **królowa** i **dama** oraz na ich przynależność do nieoficjalnej terminologii szachowej. W procesie kształtowania się współczesnej terminologii szachowej wspomniane nominacje utraciły charakter terminologiczny, ustępując miejsca nazwie oficjalnej — **hetman**, i pozostając w użyciu w komunikacji amatorów, a niekiedy również w potocznym użyciu przez ekspertów.

²² Г. Сосонко, *Предисловие*, w: Г. М. Чепукайтис, *Спринт на шахматной доске: как победить в блице*, Russian Chess House, Москва 2010, s. 10.

²³ Z. Fedus, *Szachy: słownik rosyjsko-polski z kluczem polsko-rosyjskim*, Arkot Artur Kotuński, Wrocław 2014 to część serii niewielkich broszur poświęconych różnym dyscyplinom sportowym, ale również składowa dwóch dużych opracowań wspomnianego autora (Z. Fedus, *Wielki słownik sportowy polsko-rosyjski*, Takt, Warszawa 2007; Z. Fedus, *Wielki słownik sportowy rosyjsko-polski*, Takt, Warszawa 2005). Wspomniana broszura to słownik dwujęzyczny nie zawierający materiału ilustracyjnego, ale notujący znaczną liczbę frazematów, np. nazw debiutów, w dość tradycyjny sposób prezentowana jest w nim poliekwiwalencja — odbiorca nie otrzymuje wskazówek pozwalających na różnicowanie/niuansowanie wariantów poszczególnych odpowiedników.

go odpowiednika, natomiast w przypadku dookreślenia **пешечный эндшпиль/пешечное окончание** — **końcówka pionowa**. Istnienie wariantów w języku wyjściowym nie zawsze wymaga różnicowania odpowiedników w przekładzie. Natomiast synonimia zazwyczaj taką koniczność powoduje. Porównajmy **ладейное окончание/ладейный эндшпиль** — **końcówka wieżowa**, ale już **ладейник** — **wieżówka**.

Rozpatrzmy to stwierdzenie na konkretnym przykładzie: **шахматная доска** lub **доска** — **szachownica** to warianty, przy czym pierwsze określenie ze względu na swoją dwusłowną strukturę spotykane jest w tekstach rzadziej²⁴. W tym, jak i w wielu innych przykładach widoczna jest naturalna tendencja do kompresji terminów. Ponadto jednosłowna nominacja występuje jeszcze w innym znaczeniu ‘miejsca w drużynie szachowej’, np. **играть на третьей доске; золотая медаль на первой доске; лучшая женская доска**. Polski odpowiednik to **szachownica**, również w drugim znaczeniu — dla podanego wyrażenia jest to: **grać na trzeciej szachownicy**. Natomiast w języku szachistów (być może pod wpływem rosyjskiego) funkcjonuje również określenie **deska**²⁵. Nie jest ono notowane w tym znaczeniu przez słowniki polszczyzny ogólnej, natomiast w KPol znajdziemy poświadczenia tekstowe dla rozpatrywanego znaczenia, zatem można mówić nie tylko o relacji **доска** — **szachownica** (w obydwóch znaczeniach), ale również **доска** — **deska**. Na możliwość zastosowania takiego ekwiwalentu wskazują takie przykłady użycia jak np. „Przede wszystkim warto zauważyć, że nigdzie na horyzoncie nie widać posunięcia, które w jasny i klarowny sposób wyjaśniłoby sytuację **na desce** na ich korzyść”²⁶; „Zdemotywowani przez lidera drużyny Kacpra Pioru-

²⁴ Natomiast w przywoływanych już wcześniej przepisach gry to przede wszystkim **шахматная доска**.

²⁵ Odróżniłbym od tej jednostki wyrażenie **deska szachowa**, będące prawdopodobnie kalką z rosyjskiego, które piętnował Walery Pisarek w *Słowniku języka niby-polskiego* (W. Pisarek, *Słownik języka niby-polskiego, czyli błędy językowe w prasie*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1978), zawierającego analizę rozpowszechnionych błędów prasowych. Warto w całości przytoczyć wspomniane hasło: „**DESKA SZACHOWA** — po polsku: *szachownica*. Np.: „Na desce szachowej (o *na szachownicy*) kłamstwo i obłuda mają krótki żywot”. „Jeżeli popełnisz błąd, niekoniecznie szachowy, powiedzmy czysto ludzki błąd na przykład zlekceważenie przeciwnika — z pewnością poniesiesz karę przy szachowej desce (o *szachownicy*)”. Ostatni przykład sugeruje, że po niby-polsku gra w szachy toczy się nie na szachownicy, ale przy szachowej desce” (tamże, s. 20).

²⁶ W. Morenda, *Trening liczenia wariantów (II)*, „Mat” 2018, nr 5–6 (77–78), s. 55.

na, który zakończył swój pojedynek remisem po 18 posunięciach, gorzowanie na kolejnych **deskach** byli bezradni, przegrywając aż trzy partie²⁷”.

EKWIWALENCJA NA POZIOMIE FRAZEMATYKI

Badanie tekstów o tematyce szachowej wskazuje na to, że w leksyce szachowej znaczące miejsce zajmują różnego rodzaju frazemy²⁸, których nie można sprowadzić jedynie do dwusłownych nazw debiutów, końcówek szachowych czy pozycji. Są wśród nich wielokomponentowe jednostki stricte szachowe (np. **начать атаку на королевском фланге; разрушить пешечную цепь противника; добиться преимущества в развитии; у чёрных попрятнее** i in.), ale również przytaczana już frazematyka ogólnosportowa czy wojskowa, po którą stale sięgają autorzy opracowań szachowych. Analiza specjalistycznej literatury szachowej pozwala na stwierdzenie różnego stopnia formuliczności różnych typów tekstów — zbiory zadań szachowych napisane są z zastosowaniem kilkunastu — kilkudziesięciu odtwarzalnych wielowyrazowców — pod pozycją na diagramie umieszcza się konkretny frazem, np. **ход чёрных; мат в 2 хода; белые начинают и выигрывают** itp. W innych typach publikacji szachowych, zawierających spójny tekst, można wskazać konkretne fragmenty, w których używa się standardowych i zazwyczaj wielokrotnie powtarzanych w obrębie konkretnej książki formuł. W zasadzie komentarz większości partii można zakończyć więc jedną z trzech jednostek²⁹ odtwarzalnych: **ничья, белые сдались** lub **чёрные сдались** (w partiach na wysokim

²⁷ A. Modzelan, A. Czerwoński, *Ekstraliga* 2018, „Mat” 2018, nr 4 (76), s. 10.

²⁸ Używam tego terminu w znaczeniu zaproponowanym przez Wojciecha Chlebde: „frazemem jest ta forma językowa, której mówiący regularnie używają dla zwerbalizowania tego, co w danej chwili chcą powiedzieć, która więc w określonej sytuacji jest zwyczajowo reprodukowana dla wyrażenia danej wiązki sensów”. W. Chlebda, *Idiomatykon 4: gdzie jesteśmy, dokąd zmierzamy (i parę zdań o tym, skąd przychodzimy)*, w: W. Chlebda (red.), *Podręczny idiomatykon polskorośyjski. Z. 4*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2009, s. 15.

²⁹ W tym miejscu ze względu na pierwszy podany przykład należałoby posłużyć się terminem Wojciecha Chlebdy — reprodukt, który będąc jednostką odtwarzalną, może mieć formę jednosłowną. Więcej o terminach „frazem” i „reprodukt w koncepcji tego badacza: W. Chlebda, *Reprodukowalność, reprodukcja, reprodukt* w: W. Chlebda, J. Tarsa (red.), *Frazeologia a reprodukowalność w teorii i w praktyce komunikacyjnej. Problemy — metody analizy — opis*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2020, s. 40–41.

poziomie **mat** i **pat** zdarzają się rzadko). Można wyrazić jeden z wymienionych komunikatów w sposób mniej szablonowy, np. **чёрные сложили оружие; чёрные признали свое поражение**³⁰. Są to rzadziej używane, jednakże również reprodukowalne środki języka. Rozpatrując kwestię doboru polskich odpowiedników, trzeba zauważyć, że podobnie w polskich tekstach można wskazać katalog najczęściej wyrażanych sensów (np. stwierdzenie porażki; przegranej pozycji itp.), przy czym ich część może być wyrażana na wiele, ale najczęściej odtwarzalnych i powtarzalnych, sposobów. W procesie tłumaczenia, który różni się od ustalania odpowiedników izolowanych jednostek na potrzeby słownikarskie³¹ dokonuje się operacji na całym tekście, który jest przekładany w określonym czasie, celu i z myślą o określonym odbiorcy. Tradycyjnie w pracach przekładoznawczych w kontekście ustalania ekwiwalentów operuje się pojęciem transformacji/technik translatorycznych. Ich typologia jest dość zróżnicowana, zwróciłbym jednak uwagę na względność samego zjawiska — tłumacz bowiem nie dokonuje przekształceń tekstu wyjściowego, ale tworzy nowy tekst w języku docelowym na podstawie tekstu wyjściowego. Stąd też w tłumaczeniu, które jest zawsze wtórnym aktem komunikacji³², tzn. tworzonym na podstawie wcześniej powstałego tekstu, owa reprodukowalność zawiera się w tekście wyjściowym, a w innym (docelowym) systemie językowym często mamy do czynienia nie tyle z odpowiednikami powsta-

³⁰ Frazem jako jednostka przekładu może składać się z wielu komponentów — por. dla tej samej „wiązki sensów”: **чёрным ничего другого не осталось, как признать свое поражение**. Rozważania o jego granicach można/należy prowadzić przy podejściu leksykograficznym, natomiast przytoczony wielowyrzowiec może zostać użyty jako odpowiednik w całości.

³¹ Różnice pomiędzy podejściem leksykograficznym i tekstowym do ekwiwalencji z odwołaniem się do prac — odpowiednio — Wojciecha Chlebdy i Romana Lewickiego analizuje Andrzej Charciarek: A. Charciarek, *Korpus równoległy a ekwiwalentyzacja*, „Przegląd Rusycystyczny” 2022, nr 1 (177), s. 67–69.

³² Przytoczmy definicję przekładu Julii Gurowej, podkreślając wyłuszczeniem kluczowe w kontekście powyższych rozważań stwierdzenie: «Перевод — это первоначально процесс межъязыковой и межкультурной коммуникации, при котором в результате анализа исходного текста создаётся вторичный переводной текст, заменяющий исходный, выражающий подобную коммуникативную установку в новой культурно-языковой среде». Ю.И. Гурова, *Перевод. Воссоздание внутренней смысловой программы и единого смысла текста как основа моделирования процесса перевода*, Реноме, Санкт-Петербург 2010, s. 5.

łymi w wyniku transformacji³³, ile z doborem gotowych jednostek o określonym kształcie, używanych do wyrażania pewnego sensu w określonej sytuacji w sposób powtarzalny. A te same „wiązki sensów” w języku przekładu mogą mieć różną formę i być wyrażane za pomocą więcej niż jednego frazemu. Jeśli uwzględnić ten fakt (łącznie z potencjalną wielością frazemów w języku wyjściowym i docelowym), otrzymamy wyjaśnienie często spotykanej w przekładzie różnokształtności i wariantywności odpowiedników. Rozpatrzmy to stwierdzenie na konkretnym przykładzie: *ros. за доской* — ma dwa zasadnicze odpowiedniki polskie — **przy szachownicy** oraz **podczas gry**. Każdy z nich ma jednak swoje warianty — są to odpowiednio: **przy desce** i w **czasie gry**. Przytoczmy ilustrację z utworzonego przeze mnie niewielkiego dwutekstu:

А. Чернин, анализирувавший этот вариант за белых, пошел по тому же пути, что и я, встретился с той же неприятной новинкой (возможно, найденной У. Брауном непосредственно **за доской**), но в отличие от меня сыграл 24. G:e5 и потом в мучениях долго делал ничью³⁴.

Aleksander Czernin, który analizował ten wariant dla białych, szedł tą samą drogą co ja i spotkał tę samą nieprzyjemną nowinkę (możliwe, że Brown znalazł ją **podczas partii**), jednak w odróżnieniu ode mnie zagrał 24.W:e5 i potem w meczarniach długo walczył o remis³⁵.

W tym przykładzie można dostrzec zmodyfikowaną pod względem gramatycznym parę przekładową: **найти за доской** (w odróżnieniu od wybrania zawczasu przygotowanej kontynuacji) i **znaleźć podczas partii**. Obserwacja praktyki translatorycznej pozwala sądzić, że wariantów odpowiedników jest jeszcze więcej. Porównajmy przykład zaczerpnięty z *Polsko-rosyjskiego i rosyjsko-polskiego Korpusu równoległego Uniwersytetu Warszawskiego*³⁶.

³³ Parę przekładową **взялся — ходи** i **dotknięta idzie** można tradycyjnie rozpatrywać w kategoriach transformacji gramatycznej, jednak moim zdaniem właściwsze z praktycznego punktu widzenia jest uznanie, że zasada, zgodnie z którą dotkniętą bierką należy wykonać posunięcie, jest stale wyrażana w języku polskim przy pomocy frazemu **dotknięta idzie**, a w rosyjskim: **взялся — ходи**. W przekładzie ma więc miejsce użycie jednostki w gotowym kształcie, zadanej przez system.

³⁴ М. Дворецкий, А. Юсупов, *Секреты дебютной подготовки*, Фолио, Москва 1996, s. 68.

³⁵ М. Dworecki, А. Jusupow, *Metody приготовления дебютowego*, przeł. В. Zerek, Wydawnictwo RM, Warszawa 2016.

³⁶ *Polsko-rosyjski i rosyjsko-polski Korpusu równoległego Uniwersytetu Warszawskiego*, <http://pol-ros.polon.uw.edu.pl> (28.03.2020).

PROBLEM EKWIWALENCJI...

То она стояла **над доской**, когда он играл с кем-нибудь в шахматы, и на-
прашивалась играть с ним сама и обучаться у него дебютам³⁷.

To przystawała sobie **obok stolika** w klubie, kiedy Szczagow grał z kimś w sza-
chy, i sama chciała zagrać albo prosiła, żeby nauczył ją szachowych otwarć³⁸.

Można przypuszczać, że tłumacz próbował uniknąć powtórzenia
(w rosyjskim **доска** i **шахматы** — po polsku **szachownica** i **sza-
chy**) i dlatego zdecydował się na użycie metonimii — szachownicę zwy-
kle ustawia się na stoliku, spotyka się też określenie stolik szachowy.
Wnoszę zatem, że dopuszczalna jest również relacja przekładowa **за
доской** — **przy stoliku** i **за доской** — **przy stoliku szachowym**.

WIEDZA SPECJALISTYCZNA A USTALANIE EKWIWALENTÓW

Interpretacja tekstu wyjściowego i dokonywanie przekładu wymaga-
ją od tłumacza posiadania wiedzy specjalistycznej w zakresie tekstu
wyjściowego. Ciekawą ilustracją danego stwierdzenia jest tłumacze-
nie komentarza Siergieja Kariakina uzasadniającego przyczyny po-
rażki Jana Niepomniaszczego w niedawnym (2021) meczu o mistrzo-
stwo świata opublikowane na portalu sport.onet.pl:

„Myślę, że to kwestia psychologii i nerwów. Niepomniaszczij, który wygrał
wszystkie turnieje w ciągu ostatnich dwóch lat i grał wyjątkowo dobrze, teraz
ziewał w niemal każdym **meczu** z Carlsenem. To absolutnie niewytłumaczal-
ne” — mówił portalowi chess.com Siergiej Karjakin, który pomagał Rosjaninowi
w przygotowaniach do mistrzowskiego starcia³⁹.

Tekst w języku polskim jest spójny i logiczny, jednak szachistę
władającego językiem rosyjskim może zastanowić, czy rzeczywiście
mowa jest o zmęczeniu, znudzeniu, czy też nonszalancji rosyjskiego
szachisty, których wyrazem mogłoby być „ziewanie”. Przytoczmy za-
tem słowa Kariakina woryginale:

³⁷ A. Солженицын, *В круге первом*, т. 1, <[http://polros.polon.uw.edu.pl/search-
results/searchwru.php?stringru=%D1%88%Do%Bo%D1%85%Do%BC%Do%Bo%
%D1%82%D1%8B&limitRu=10](http://polros.polon.uw.edu.pl/search-results/searchwru.php?stringru=%D1%88%Do%Bo%D1%85%Do%BC%Do%Bo%D1%82%D1%8B&limitRu=10)> (28.03.2020).

³⁸ A. Соłżеницын, *Krąg Pierwszy*, т. 1, [http://polros.polon.uw.edu.pl/searchresults/
searchwru.php?stringru=%D1%88%Do%Bo%D1%85%Do%BC%Do%Bo%D1%82%
%D1%8B&limitRu=10](http://polros.polon.uw.edu.pl/searchresults/searchwru.php?stringru=%D1%88%Do%Bo%D1%85%Do%BC%Do%Bo%D1%82%D1%8B&limitRu=10) (28.03.2020).

³⁹ *Dziwne zachowanie rosyjskiego szachisty w meczu o mistrzostwo świata. „Ziewał
w każdej partii”*, [https://sport.onet.pl/szachy/szachy-jan-niepomniaszczij-zie-
wal-w-kazdej-partii-i-przegral-z-carlsenem/gez9jx9](https://sport.onet.pl/szachy/szachy-jan-niepomniaszczij-ziewal-w-kazdej-partii-i-przegral-z-carlsenem/gez9jx9) (01.04.2020).

Считаю, что это вопрос психологии нервов. Тот Непомнящий, которого мы знаем, который выигрывал все турниры за последние два года и замечательно играл — сегодня **зевает** в каждой **партии** против Карлсена. Абсолютно необъяснимые вещи⁴⁰.

Зевать w żargonie szachowym (i w formie rzeczownikowej **зевок**) to przeoczenie prowadzące do strat materialnych. Polskie odpowiedniki to **podstawka** i **podstawianie [figur/pionów]** / **podstawiać [figury / piony]** jak w poniższym przykładzie. „białe tracą czujność i za chwilę **robią** prostą **podstawkę**”⁴¹ oraz „Nasz olimpijczyk ani przez moment nie miał szans na przewagę, a w 15. ruchu **podstawił pionka**, nie uzyskując żadnej przewagi”⁴².

O słuszności właśnie takiej interpretacji można się przekonać poprzez odwołanie do innych komentarzy poświęconych szachowemu pojedynkowi na szczycie. Wówczas stanie się jasne, że Niepomniaszczij przegrał dwie partie w wyniku przeoczeń, co zadecydowało o końcowym rezultacie rywalizacji. W cytowanej wypowiedzi pojawił się również błąd rzeczowy — określenie pojedynczej partii mianem **me-czu**, który w terminologii szachowej w przypadku indywidualnych rozgrywek zawsze oznacza serię partii.

Na marginesie naszych rozważań warto zwrócić uwagę na wpływ nowoczesnych technologii na proces przekładu. Obecnie profesjonalni tłumacze często posiłkują się translatorami — czy to powierzając translatorowi przekład, a następnie dokonując postędyjacji, czy też porównując efekty swojej pracy (najczęściej wykonywanej w programach CAT) i stosując w określonym przez siebie zakresie wypowiedzi tłumacza. Obok tradycyjnego rozróżnienia tłumaczenia maszynowego i tłumaczenia wspomaganego komputerowo mówi się również o konieczności rozróżnienia „tłumaczenia wspomaganego komputerowo od tłumaczenia wspomaganego maszynowo (nie tożsame z tłumaczeniem maszynowym, tzn. automatycznym)”⁴³. W obu przypadkach znaczenie kompetencji tłumacza (w tym w zakresie

⁴⁰ Сергей Карякин: «Непомнящий сегодня зевает в каждой партии против Карлсена. Абсолютно необъяснимые вещи», <https://sportsweek.org/ru/chess/news/304911268/?ysclid=l20kt79li1> (01.04.2020).

⁴¹ R. Przedmojski, M. Trybusz, *Administracja gra (dobrze!) w szachy*, „Mat” 2018, nr 1 (73), s. 7.

⁴² P. Kiam, *Drużynowe Mistrzostwa Polski. Ekstraliga 2019*, „Mat” 2019, nr 4, s. 14.

⁴³ M. Nikishina, *Tłumaczenie w programie CAT z podglądem tłumacza: chwilowa fascynacja czy przyszłość tłumaczeń pisemnych?*, „Applied Linguistics Papers” 2018, nr 4 (25), s. 95, http://alp.uw.edu.pl/wp-content/uploads/sites/315/2019/01/ALP-25_4-8-Maria-NIKISHINA.pdf (19.03.2022).

znajomości technologii i wiedzy z dziedziny) nie maleje — bez wspomnianej kompetencji trudno byłoby ocenić poprawność wypowiedzi tłumacza. Inny „znak czasu” to coraz powszechniejsze korzystanie przez dziennikarzy i autorów tekstów publikowanych w mediach elektronicznych oraz społecznościowych z tłumaczy. Niekiedy zamieszcza się przetłumaczone treści z informacją, że jest to tłumaczenie maszynowe, a niekiedy korzysta się z tłumacza i następnie koryguje tekst, co jednak różni się od postępcy, gdyż sprowadza się do korekty językowej i merytorycznej bez konfrontacji z tekstem wyjściowym, a to w efekcie może prowadzić do powstania tekstu poprawnego pod względem formalnym, ale niebędącego adekwatnym przekładem.

KONKLUZJA

Badanie trudności przekładu rosyjskiej literatury szachowej na język polski może stanowić punkt wyjścia do formułowania pewnych uogólnień o charakterze translatorskim i leksykograficznym oraz stwierdzania prawidłowości w ustalaniu, wyborze i akceptacji ekwiwalentów. Wynika to przede wszystkim ze złożoności tekstów o tematyce szachowej, w których współwystępują terminologia specjalistyczna, terminologia nieoficjalna, żargon szachowy i elementy stylu publicystycznego z szerokim wykorzystaniem frazematyki ogólnosportowej i wojskowej. Do wymagań wobec tłumacza tego typu tekstów należy zaliczyć posiadanie wiedzy z odpowiedniej dziedziny i umiejętność dokonywania oceny poprawności doboru ekwiwalentów (szczególnie w przypadku istnienia wariantów i synonimów jednostek wyjściowych i ich odpowiedników ze szczególnym uwzględnieniem ekwiwalentów frazematycznych) pozyskiwanych ze różnicowanych źródeł — słowników i korpusów dwujęzycznych, korpusów tekstów w języku wyjściowym oraz języku przekładu, sugestii tłumaczy.

REFERENCES

- Avakova Lina A. “Osobennosti funktsionirovaniya shakhmatnykh terminov vspetsializirovannom kontekste.” *Vestnik Adygeyskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya 2: Filologiya i iskusstvovedeniye*, 2007, no. 2: 52–56 [Авакова Лина А. “Особенности функционирования шахматных терминов в специализированном контексте.” *Вестник Адыгейского государственного*

- университета. Серия 2: Филология и искусствоведение 2007, no. 2: 52–56] <cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-funktsionirovaniya-shahmatnyh-terminov-v-spetsializirovannom-kontekste> (19.03.2022).
- Averbakh, Yuriy, L., and Suetin, Aleksey, S. *Uchebnik shahmatnoy igry*. Moskva: Chelovek, 2013 [Авербах, Юрий, Л., Суэтин, Алексей, С. *Учебник шахматной игры*. Москва: Человек, 2013].
- Averbakh, Yuriy. *Shkola serediny igry*. Moskva: Terra — Sport, 2001 [Авербах, Юрий. *Школа середины игры*. Москва: Терра — Спорт, 2001].
- Bezgodov, Aleksey, M. *Shahmatnaya taktika: kak perestat' "zevat" i oshibat'sya*. Rostov na-Donu: Feniks, 2019 [Безгодов, Алексей, М., *Шахматная тактика: как перестать «зевать» и ошибаться*. Ростов на-Дону: Феникс, 2019].
- Bondarevskiy, Igor' Z. *Kombinatsii v mittel'shpil*. Moskva: Fizkul'tura isport, 1960 [Бондаревский, Игорь З. *Комбинации в миттельшпиле*. Москва: Физкультура и спорт, 1960].
- Charciarek, Andrzej. “Korpus równoległa a ekwiwalentyzacja.” *Przegląd Rusycystyczny*, 2022, no. 1 (177): 27–50 <doi 10.31261/pr.12888>.
- Chlebda, Wojciech. “Idiomatykon 4: gdzie jesteśmy, dokąd zmierzamy (i parę zdań o tym, skąd przychodzimy).” *Podręczny idiomatykon polsko-rosyjski*. Chlebda, Wojciech (ed.). Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2009: 9–38.
- Chlebda, Wojciech. “Reprodukowalność, reprodukcja, reprodukt.” *Frazeologia a reprodukowalność w teorii i w praktyce komunikacyjnej. Problemy — metody analizy — opis*. Chlebda, Wojciech, Tarsa, Jadwiga (eds.). Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2020. 27–50.
- Chuzhakin, Yevgeniy Ye. *Sistema Chuzhakina + 150 punktov reytinga*. Tula: Astra, 2012 [Чужакин, Евгений Е. *Система Чужакина + 150 пунктов рейтинга*. Тула: Астра, 2012].
- Chwatow, Sergiusz, and Mikołaj Timoszek (eds.). *Wielki słownik polsko-rosyjski, rosyjsko-polski*. Warszawa: REA, 2008.
- Dworecki, Mark, Jusupow Artur. *Metody przygotowania debiutowego*. Transl. Zerek, Bogdan. Warszawa: Wydawnictwo RM, 2016.
- Dvoretzkiy Mark, and Yusupov Artur. *Sekrety debyutnoy podgotovki*. Moskva: Fo-lio, 1996 [Дворецкий Марк, Юсупов Артур. *Секреты дебютной подготовки*. Москва: Фолио 1996].
- Fedus, Zbigniew. *Szachy: słownik rosyjsko-polski z kluczem polsko-rosyjskim*. Wrocław: Arkot Artur Kotuński, 2014.
- Fedus, Zbigniew. *Wielki słownik sportowy polsko-rosyjski*. Warszawa: Takt, 2007.
- Fedus, Zbigniew. *Wielki słownik sportowy rosyjsko-polski*. Warszawa: Takt 2005.
- Filipowicz, Andrzej (ed.). *Kodeks szachowy*. Warsaw: Polski Związek Szachowy 2007: 5, <http://pliki.pzszach.pl/komisje/kolegium_sedziow/pzszach.org.pl/kodeks_szachowy_2007.pdf> (12.04.2022).
- Galkin, Aleksandr A. *Nedootsenka kontrigry sopernika. Mittel'shpil'* Moskva: Dorofeyeva Anna Gennad'yevna, 2020 [Галкин, Александр А. *Недооценка контригры соперника. Миттельшпиль*. Москва: Дорофеева Анна Геннадьевна, 2020].
- Gleyzerov, Yevgeniy. “Dva matcha po raznoy tsene.” 64 — *Shahmatnoye obozreniye* 2020, no. 6 (1232): 33 [Глейзеров, Евгений. “Два матча по разной цене.” 64 — *Шахматное обозрение* 2020, no. 6 (1232): 33].
- Gleyzerov, Yevgeniy. “Nepobedimyy ilegendarnyye.” 64 — *Shahmatnoye obozreniye*, 2020, no. 8 (1234): 8–20 [Глейзеров, Евгений. “Непобедимый и легендарные.” 64 — *Шахматное обозрение* 2020, no. 8 (1234): 8–20].

- Górnicz, Mariusz. *Wewnątrzjęzykowe uwarunkowania zapożyczeń technolektalnych w języku polskim*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Instytutu Komunikacji Specjalistycznej i Interkulturowej. Uniwersytet Warszawski, 2019.
- Griva, Nikolay. *Raznotsvet*. Poltava: Nadiya, 2012 [Грива, Николай. *Разноцвет*. Полтава: Надия, 2012].
- Gurova, Yuliya. I. *Perevod. Vossozdaniye vnutrenneystmyslovooy programty i yedinogo smysla teksta kak osnova modelirovaniya protsessa perevoda*. SPb.: Renome, 2010 [Гурова, Юлия, И. *Перевод. Воссоздание внутренней смысловой программы и единого смысла текста как основа моделирования процесса перевода*. СПб.: Реноме, 2010].
- Kalinichenko, Nikolay, M. *Kurs shakhmatnykh debuyutov*. SPb.: Piter, 2013 [Калиниченко, Николай, М. *Курс шахматных дебютов*. СПб.: Питер, 2013].
- Kalinichenko, Nikolay. *Uroki shakhmatnykh debuyutov dlya yunukh chempionov + uprazhneniya*. Moskva: Averom, 2015 [Калиниченко, Николай, М. *Уроки шахматных дебютов для юных чемпионов + упражнения*. Москва: Авером, 2015].
- Karyakin, Sergey. “Непомнящий сегодня зевает в каждой партии против Карлсена. Абсолютно необъяснимые вещи»], <<https://sportsweek.org/ru/chess/news/304911268/?ysclid=12okt-79lii>>. (11.04.2022).
- Kasparov, Garri. *Chelovek i komp'yuter. Vzglyad v budushcheye*. Transl. Yevstigneyeva, I. Moskva: Al'pina Publisher, 2017 [Каспаров, Гарри. *Человек и компьютер. Взгляд в будущее*, перевод с английского И. Евстигнеева. Москва: Альпина Пабlisher, 2017].
- Kiam, P. “Drużynowe Mistrzostwa Polski. Ekstraliga 2019.” *Mat* 2019, no. 4: 5–22.
- Levenfish Grigoriy Ya. *Kniga nachinayushchego shakhmatista*. Moskva: Al'pina Didzhital, 2017 [Левенфиш Григорий Я. *Книга начинающего шахматиста*, Москва: Альпина Диджитал, 2017].
- Leychik, Vladimir. *Terminovedeniye: predmet, metody, struktura*. Moskva: Libirkom, 2009 [Лейчик, Владимир. *Терминоведение: предмет, методы, структура*. Москва: Либирком, 2009].
- Listengarten, Leonid, Khodarkovskiy, Mikhail. *4-khladeynyye okonchaniya*. Moskva: Sport, 2016 [Листенгартен, Леонид, Ходарковский, Михаил. *4-х ладейные окончания*. Москва: Спорт, 2016].
- Litmanowicz, Władysław, and Jerzy Giżycki. *Szachy od A do Z*. [T.] 1, a-m. Warszawa: Sport i Turystyka, 1986.
- Mat. Oficjalne czasopismo Polskiego Związku Szachowego* 2018, no. 1–8.
- Mat. Oficjalne czasopismo Polskiego Związku Szachowego* 2019, no. 1–8.
- Mirowicz, Anatol, Dulewiczowa, Irena, Grek-Pabisowa, Iryda, Maryniakowa, Irena. *Wielki słownik rosyjsko-polski*. [T. 1–2]. Wyd. 6. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1999.
- Modzelan, Andrzej, and Czerwoński Aleksander, “Ekstraliga 2018.” *Mat* 2018, no. 4 (76): 8–10.
- Moyzhess, Igor. “O robote i rybke.” *64 – Shakhmatnoye obzreniye* 2019, no. 4 (1218): 62–66 [Мойжесс, Игорь. “О роботе и рыбке.” *64 – Шахматное обозрение* 2019, no. 4 (1218): 62–66.
- Nemtsev, Igor'. *Debyut El'shada iliuniversal'nyy repertuar dlya bystrykh shakhmat i blitsa*. Moskva: Russian Chess House/ Russkiy Shakhmatnyy Dom,

- 2017 [Немцев, Игорь. *Дебют Эльшада или универсальный репертуар для быстрых шахмат и блица*. Москва: Russian Chess House / Русский Шахматный Дом, 2017].
- Nikishina, Maria. “Tłumaczenie w programie CAT z podglądem tłumacza: chwilo-wa fascynacja czy przyszłość tłumaczeń pisemnych?” *Applied Linguistics Pa-pers* 2018, no. 25/4: 91–100 <http://alp.uw.edu.pl/wp-content/uploads/sites/315/2019/01/ALP-25_4-8-Maria-NIKISHINA.pdf> (12.03.2022).
- Osherov, Mikhail, Ye. *Psikhologiya shakhmatnoybor'by*. Moskva: Russian Chess House/ Russkiy Shakhmatnyy Dom [Ошеров, Михаил, Е. *Психология шахматной борьбы*. Москва: Russian Chess House/ Русский Шахматный Дом, 2017].
- Pisarek, Walery. *Słownik języka niby-polskiego, czyli błędy językowe w prasie*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1978.
- Polsko-Rosyjski i Rosyjsko-Polski Korpus Równoległy Uniwersytetu Warszawskiego* <<http://pol-ros.polon.uw.edu.pl>> (28.03.2020).
- Pravila shakhmat FIDE* [Правила шахмат ФИДЕ], <<http://chess.sainfo.ru/lawsr.html?usclid=117scjtiu4>> (18.03.2022).
- Przedmojski R., Trybusz M. “Administracja gra (dobrze!) w szachy.” *Mat* 2018, no. 1 (73): 6–7.
- Reglament Sorevnovaniya po shakhmatam v programme Moskovskikh StudencheskikhSportivnykh Igr* [Регламент Соревнования по шахматам в программе Московских Студенческих Спортивных Игр]. <https://moscowchess.org/stat/files/reglament_shahmaty_o.pdf> (13.03.2022).
- Russkaya shakhmatnaya biblioteka — Polnyy Spisok (2344 naimenovaniy)* [Русская шахматная библиотека — Полный Список (2344 наименований)] <https://www.scribd.com/document/529986076/%D0%A0%D1%83%D1%81%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F-%D0%A8%D0%B0%D1%85%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%BD%D0%B0%D1%8F-%D0%91%D0%B8%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%BE%D1%82%D0%B5%D0%BA%D0%B0-%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D0%B-D%D1%8B%D0%B9-%D0%A1%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%BE%D0%BA-2344-%D0%9D%D0%B0%D0%B8%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B9>
- Slutskiy Leonid, M., and Shereshevskiy Mikhail, I. *Kontury-endshpilya*, Moskva: Fizkul'tura i sport, 1989 [Слущкий Леонид, М., and Шерешевский Михаил, И. *Контурь эндшпиля*, Москва: Физкультура и спорт, 1989].
- Sosonko, Genna. “Predisloviye.” in Cherukaytis, Genrikh M., *Sprint na shakhmatnoy doske: kak pobedit' v blitse*. Moskva, 2010 [Сосонко, Генна. “Предисловие.” in. Чепукайтис, Генрих, М. *Спринт на шахматной доске: как победить в блице*. Москва: Russian Chess House, 2010].
- Suetin, Aleksey S. *Debyuti mittel'shpil'*. Minsk: Belarus', 1980 [Суэтин, Алексей С. *Дебют и миттельшпиль*. Минск: Беларусь, 1980].
- Suetin, Aleksey S. *Seredina igry v shakhmatnoy partii*, Minsk: Gosizdat BSSR, 1961 [Суэтин, Алексей С., *Середина игры в шахматной партии*. Минск: Госиздат БССР, 1961].
- Vayzman, Nikolay, P. *Shakhmaty: ot-samoobladaniya k pobede. Shakhmaty glazami vracha*. Moskva: Russian Chess House / Russkiy Shakhmatnyy Dom, 2019 [Вайзман, Николай, П. *Шахматы: от самообладания к победе. Шахматы глазами врача*. Москва: Russian Chess House / Русский Шахматный Дом, 2019].

PROBLEM EKWIWALENCJI...

- Wawrzyńczyk, Jan (ed.). *Wielki słownik rosyjsko-polski*. Wyd. 1. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2004.
- Yakovich, Yuriy R. *Sitsilianskiy mittel'shpil': ataki na raznykh flangakh*. Moskva: Pareto-Print, 2013 [Якович, Юрий Р. *Сицилианский миттельшпиль: атаки на разных флангах*. Москва: Парето-Принт, 2013].
- Yakovlev, Nikolay G. *Shakhmaty. Plan v mittel'shpile*. Moskva: Russian Chess House/ Russkiy shakhmatnyy dom, 2014 [Яковлев, Николай, Г. *План в миттельшпиле*. Москва: Russian Chess House/Русский шахматный дом, 2014].
- Yakovlev, Nikolay G., *Naydi luchshiy plan! Zadachnik*. Sankt-Peterburg: Biont [Яковлев, Николоев Г., *Найди лучший план! Задачник*, СПб: Бионт, 2005].
- Yakovlev, Nikolay G. *Naydi luchshiy plan! Zadachnik*. Т. 2, SPB: Biont, 2006 [Яковлев Н. Г. *Найди лучший план! Задачник*. Том 2. СПб: Бионт, 2006].
- Yelistratov, Aleksey A. "Voennaya leksika v yazyke sporta." *Russkaya rech'*. 2005, no. 3: 64–69 [Елистратов, Алексей, А. "Военная лексика в языке спорта." *Русская речь* 2005, no. 3: 64–69]. <<https://russkayarech.ru/ru/archive/2005-2/64-69>>.
- Zmarzer, Wanda. "Estetyka języków specjalistycznych." *Glottodydaktyka i jej konteksty interkulturowe*. Wołodźko-Butkiewicz, Alicja, Zmarzer, Wanda (eds.). Warszawa: Wydawnictwo Studia Rossica, 2006.
- Znosko-Borovskiy, Yevgeniy A. *Teoriya serediny igry v shakhmatakh*. Leningrad: Academia, 1925 [Зноско-Боровский, Евгений А. *Теория середины игры в шахматах*. Ленинград: Academia, 1925].
- Ziewal w každej partii. <<https://sport.onet.pl/szachy/szachy-jan-niepomniaszczij-ziewal-w-kazdej-partii-i-przegral-z-carlsenem/gez9jx9>> (11.04.2022). <<https://www.chess.com>>.
- <<https://www.lichess.org>>.
- 64 – *Shakhmatnoye obozreniye* 2020, no. 1–12 [64 – *Шахматное обозрение* 2020 no. 1–12].
- 64 – *Shakhmatnoye obozreniye* 2021, no. 1–12 [64 – *Шахматное обозрение* 2020 no. 1–12].
- 64 – *Shakhmatnoye obozreniye* 2022 no. 1 [64 – *Шахматное обозрение* 2020 no. 1].